

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДІАГНОСТИКИPROFESSIONAL FORMATION: PSYCHOLOGICAL FEATURES
OF DIAGNOSTICS

У статті здійснено аналіз психологічних особливостей діагностики професійного становлення особистості, представлено низку методик дослідження. Розкрито, що професійне становлення особистості слід розглядати як розвиток її Я-концепції, тому успішність цього процесу визначається відповідністю поведінки особистості задачам вікового етапу, на якому вона знаходиться. Доведено, що розвиток у професії має проходити з урахуванням свого образу «Я», інтелектуальних особливостей, здібностей, цінностей, інтересів, ставлення до праці та професії, власних потреб, рис особистості. У статті розглянуто ідею, що траєкторія долі людини, її задоволеність життям, емоційний стан, фізичне і психічне здоров'я багато в чому визначаються задоволеністю змістом професійної діяльності, ставленням до неї, рівнем професійних досягнень.

У статті акцентовано на тому, що професійна орієнтація, а також зміна професії виступають важливими чинниками особистісної трансформації особистості, впливають на психологічний стан, самооцінку і рівень домагань, можуть провокувати депресії та панічні атаки. Успішному подоланню внутрішніх суперечностей сприяють розвинені рефлексивні навички, прагнення до самоповаги, до відносної незалежності від зовнішнього впливу, адекватна емоційна реакція й адекватна оцінка ситуації, відсутність агресії у поведінці, пошук активної особистісної позиції, що веде до реструктурування ієрархії цінностей і формування багатого внутрішнього світу особистості. Виявлено психологічні особливості особливостей діагностики професійного становлення особистості, з опорою на конкретні критерії, які визначають процес і результат, а також функціонал професійного зростання. Стаття стане в нагоді дослідникам-психологам, які вивчають особливості професійного становлення особистості та добирають необхідний методичний інструментарій.

Ключові слова: професійне становлення, особистісні кордони особистості, самооцінка, рівень домагань, комунікативні здібності.

The article analyzes the psychological features of the diagnosis of the professional development of an individual, presents a number of research methods. It is revealed that the professional formation of an individual should be considered as the development of his self-concept, therefore the success of this process is determined by the compliance of the individual's behavior with the tasks of the age stage at which he is. It has been proven that development in the profession should take place taking into account one's self-image, intellectual features, abilities, values, interests, attitude to work and profession, personal needs, personality traits. The article considers the idea that the trajectory of a person's destiny, his satisfaction with life, emotional state, physical and mental health are largely determined by satisfaction with the content of professional activity, attitude towards it, and the level of professional achievements.

The article focuses on the fact that professional orientation, as well as a change of profession, are important factors in the personal transformation of an individual, affect the psychological state, self-esteem and level of harassment, can provoke depression and panic attacks. The article emphasizes that the successful overcoming of internal contradictions is facilitated by developed reflective skills, the desire for self-respect, relative independence from external influence, an adequate emotional reaction and an adequate assessment of the situation, the absence of aggression in behavior, the search for an active personal position, which leads to restructuring of the hierarchy of values and formation of the rich inner world of the individual.

The article reveals the psychological features of the diagnostic features of the professional development of an individual, based on specific criteria that determine the process and result, as well as the functionality of professional growth.

The article will be useful to psychological researchers who study the peculiarities of the professional formation of an individual and select the necessary methodological tools.

Key words: professional development, personal boundaries of the individual, self-esteem, level of harassment, communication skills.

УДК 159.9.922
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.33>

Дрозд О.В.

к.пед.н.,
доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Процес професійного становлення особистості складний, поетапний, динамічний. Більшість дослідників розглядають професійне становлення особистості як полімотивований феномен, який зумовлюється низкою соціально-психологічних чинників, такими як соціальний статус та освіта бать-

ків, позитивна успішність, демографічний чинник, етнічна ідентичність, вік, у якому відбувається становлення, поінформованість, Я-концепція, потреби, інтереси, особливості ціннісно-мотиваційної сфери, самооцінка та рівень домагань особистості, емоційний інтелект.

Проблема потенціалу, ресурсу особистості, її мотивів і потреб, зокрема професійного становлення, останнім часом увійшла до кола наукових інтересів багатьох учених: вона відображена у роботах І. Андрієнко, Л. Балабанової, А. Бандурки, І. Ващенко, О. Волошина, Л. Герасіної, А. Гірника, Л. Долинської, Л. Ємельяненко, Л. Карамушки, З. Карпенко, О. Кокуна, А. Колесник, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, І. Русинки, Т. Титаренко, М. Цюрупі та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо зміст психологічних методик, спрямованих на аналіз професійного становлення особистості. Процесуальність професійного становлення нерозривно пов'язана з аналізом внутрішньої детермінованості цього процесу, саме тому для дослідження професійного становлення доцільно використати «Опитувальник виявлення мотивів професійного вибору» (авт. Я. Сунцова). Розгорнутою і доволі валідною вважаємо діагностичну методику «Професійна компетентність» (авт. А. Чернявська), а також «Професіографічний опитувальник» (авт. О. Ліпман). Анкета «Спрямованість. Інтереси. Наміри» (авт. Б. Федоришин). Для вивчення взаємозв'язку професійної спрямованості та процесу самоактуалізації особистості доцільно також використати методики: Самоактуалізаційний тест (САТ) у модифікації Ю. Альошиної, Л. Гозмана та ін., МІС – Багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення Р. Пантелеєва та методику для вивчення професійної спрямованості Т. Дубовицької. Для аналізу самоефективності особистості може допомогти анкета-опитувальник «Визначення мотиваційних показників» за методикою І. Сидорука й опитувальник САМОАЛ за методикою «Визначення рівня самоактуалізації особистості».

Вагоме значення для нашого дослідження мають наукові пошуки сучасних учених, котрі вивчають взаємозв'язок між успішністю у професійному розвитку та задоволеністю життям. Так, науковці зуміли довести експериментальним шляхом, що на успішність у професії впливають такі чинники: авторитет особистості у колективі (15%), сімейні взаємовідносини (18%), залежність вибору професії та посади від власних потреб, здібностей і талантів (8%), цінності особистості (59%) [3, с. 21]. Ю. Чала довела безапеляційний вплив внутрішньосімейних взаємовідносин на успіх особистості у житті, позаяк життєвий успіх корелює із професійним становленням особистості [4, с. 21]. Тут у пригоді стане методика діагностики особистості на мотивацію до успіху (авт. Т. Елерс).

Водночас, добираючи діагностичний інструментарій, варто пам'ятати, що професійне становлення особистості відбувається впродовж усього професійного життя: почи-

нається з виникнення мотиву освоїти певний вид діяльності, продовжується підготовкою у закладі вищої освіти, професійною діяльністю за фахом та досягненням високого рівня професійної майстерності і зрілості. Тому ми вважаємо за необхідне здійснювати системну діагностику особистості. Оцінці індивідуально-психологічних особливостей особистості сприяє «Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла». Не менш важливими ознаками професійного становлення є комунікативні здібності особистості, які доцільно досліджувати за такими методиками: «Визначення способів регулювання конфліктів» (К. Томас), «Методика діагностики комунікативних і організаторських здібностей», Методика діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек), що дає змогу виявити порушення міжособистісних відносин, де найчастіше виділяються два фактори: домінування – підпорядкування та дружелюбність – агресивність.

За фактами, які визначали англійські психологи Р. Льюс, Х. Райфе і Д. Рабін, комунікативні настанови виявляються у стилях поведінки, оцінках ситуацій та операціонально реалізовані у формі конкретних тактик і реакцій у вигляді прагнення до згоди чи, навпаки, конфлікту [1]. Так, наприклад, методика діагностики, запропонована В. Бойком, містить оригінальну комунікативну стратегію, яка крізь негативну систему комунікативних цілей суб'єкта, крізь невміння, небажання, нездібність відбиває цілісну картину ступеня прояву неконфліктності особистості щодо інших.

Зокрема, вважаємо, що варто звернути увагу на «локус контролю» (авт. Дж. Роттер) як властивість особистості, яка передбачає схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус) чи власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус). Згідно із психоаналізом З. Фрейда у батьківсько-дитячих взаєностосунках має місце перекидання дітьми відповідальності за вибір професії на батьків. Згодом така установка поширюється й на інші сфери життя, як-от особисті відносини. Саме тому нерідко можна почути від зрілої людини фрази на кшталт: «Мої батьки мене критикували, тому у мене низький рівень домагань», «Мої батьки не навчили мене ризикувати, тому я так і не розпочав власний бізнес і не досяг успіху» і т. ін.

Таким чином, у професійному становленні особистості ключовим убачаємо поняття «професійної ідентичності», що апіорі є основною характеристикою людського буття і розвиває ідею ідентичності й відособлення від батьків. Теорію розвитку ідентичності щодо формування структури особистості заклали праці У. Джеймса, Г. Брейкуела, Ч. Кулі, Дж.

Міда, А. Ноймана, Е. Еріксона, К. Ясперса та ін. У дослідженнях зазначених учених ідентичність розвивається як «динамічна структура протягом онтогенезу людини, яка ніколи не досягає завершеності» [2, с. 109].

Згідно з поглядами Е. Еріксона «ідентичність виявляється як глибоко засвоєний і особисто сприйнятий образ себе, відчуття стабільного володіння особистістю власним «Я», незалежно від змін «Я» у часі, просторі, здатність до адекватного розв'язання завдань, що виникають на кожному етапі розвитку» [7]. Ідентичність – це результат ідентифікації людини з різними соціальними категоріями: соціальним статусом, статтю, віком, роллю, нормою, групою, культурою тощо. Ідентичність представляє одну з базових (за А. Маслоу) потреб людини – «у причетності та прихильності» [6].

Показовий індикатор незадоволення цієї потреби – почуття «втрати коренів», відчуження, самотності, сирітськості». За Е. Еріксоном, «серед чинників розвитку особистісної ідентичності (об'єктивних і суб'єктивних) особливе місце займають такі, як специфіка внутрішньосімейної взаємодії, сімейні наративи, міфи і патерни, сімейні традиції та психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин» [7].

Для дослідження особистісної ідентичності доцільно використовувати тест М. Куна та Т. Мак-Партленда «Хто Я?», методики «Статуси ідентичності» та «Тест Его-ідентичності» Дж. Марсія, «Інтерв'ю за статусом ідентичності», «Стратегії захисту ідентичності» Г. Брейкуела, «Опитувальник інтерперсонального діагнозу» Т. Лірі.

Для комплексної характеристики професійного становлення слухними можуть видатися особистісні опитувальники як класичний зразок суб'єктивного діагностичного підходу. Найбільш широко визнаною методикою діагностики особливостей характеру є «Велика п'ятірка» («Big five»), що діагностує такі риси: «самовпевненість – невпевненість», «дружелюбність – ворожість», «свідомість – імпульсивність», «емоційна стабільність – тривожність» та «інтелектуальна гнучкість – ригідність». Заслугують на увагу такі: опитувальник установок (шкала Л. Терстоуна), опитувальник цінностей (Д. Супера), опитувальник інтересів (Г. Кюдера), опитувальник мотивів (А. Едвардса), типи акцентуації характеру (А. Личко).

Останнім часом популярними стають проєктивні методики. Наприклад, методика «Людина під дощем» (авт. О. Романова) рекомендована для оцінки адаптивних можливостей і стійкості людини до впливу стресових факторів. Певною мірою вона може виступати доповненням до методики «Локус контролю» (авт. Дж. Роттер). Такий підхід вважаємо актуальним у зв'язку із проблемою професійного вигорання, яка

сьогодні гостро стоїть перед працівниками, особливо тими, що зайшли у так звану «кризу середини життя». Варто відзначити передусім методика «Діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойка).

Водночас існує гіпотеза, що конфліктність особистості зумовлена відсутністю таких основних параметрів: розуміння індивідуальних особливостей партнера по спілкуванню; уміння почути іншу людину та зрозуміти її; терпимості до рис характеру та поведінки людей, сформованості засобів саморегуляції у ситуаціях фрустрації. Тому можемо припустити, що конфліктні особи менше схильні до вигорання та внутрішніх конфліктів, оскільки у них низький рівень рефлексії та переважає зовнішній локус контролю. Таким чином, у конфліктних працівників менше причин для страждань і менше приводів для самоаналізу.

Нам імпонує авторський підхід І. Черезової, котра визнає показниками конфліктності людини: «нездатність конструктивно вирішувати повсякденні проблеми, відсутність емпатії, несформованість соціально-моральних мотивів поведінки особистості у процесі взаємодії з людьми, які мають різні погляди на одну проблему» [5, с. 34]. Водночас важливим чинником є показником конфліктності, на думку вченої, є індивідуальні особливості людини, а саме: темперамент, характер, особливості сімейного виховання. Крім того, важливим показником є індивідуально-психологічні властивості членів колективу, які іноді провокують конфліктні ситуації.

Лакмусом позитивного самосприймання особистості є самооцінка. Для діагностування рівня сформованості самооцінки можна застосувати найбільш популярні методики. Так, У. Джеймс виділив математичну формулу самооцінки. Формула самооцінки за У. Джеймсом виглядає таким чином:

Самооцінка = Успіх

Домагання

У цьому контексті доречною є думка Ф. Хмеля, який зазначав, що вагоме значення у формуванні самооцінки має процес освіти, який включає перебування особи у колективі та правильне оцінювання її діяльності [3, с. 14]. Тут у нагоді можуть стати методика Дембо-Рубінштейн, модифікація Прихожан; методика особистісного диференціалу (Є. Бажан, А. Еткінд); Шкала впевненості у собі Рейзаса; Тест впевненості у собі (В. Ромек); Шкала самоповаги RSES (М. Розенберг) тощо.

Особливого значення у дослідженні психологічних особливостей професійного становлення набуває проблема порушення особистих кордонів людини. Діагностичним інструментарієм для вивчення взаємозв'язку особистих кордонів особи та її психоемоційного стану може бути методика «Діагностика психологіч-

них меж особистості» (Т. Леві); опитувальник «Психологічні кордони» (Е. Гартманна); тест-опитувальник «Суверенність психологічного простору» (С. Нартової-Бочавер). Щодо проблеми дослідження психоемоційного стану осіб, які переживають кризу середини життя, найбільш валідними вважаємо такі, як модифікована методика на визначення рівня стресу Л. Рідера, анкета «Стрес-фактори», опитувальник для первинного скринінгу ПТСР, опитувальник про стан здоров'я (PHQ9) – шкала самооцінки депресії, тест на самооцінку стресостійкості особистості В. Семиченко, тест «Самооцінка конфліктності» за В. Ратніковим, тест А. Ассингера (оцінка агресивності у відносинах), оцінювання показників самопочуття, активності та настроїв на основі спеціального опитувальника САН; шкала тривожності (шкала Тейлора, адаптація М. Пейсахова), діагностика тривожності на основі тесту Спілбергера – Ханіна. Для діагностики залежності внутрішнього конфлікту і тривожності доцільним є використання методик на дослідження тривожності: «Оцінка тривожності за тестом Філліпса», Тест тривожності (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен), Опитувальник когнітивних помилок (Cognitive Mistakes Questionnaire, CMQ) та ін.

Корифей аналітичної психології К. Юнг одним із перших звернувся до ідеї розуміння несвідомої сфери психіки людини як життєво необхідного джерела мудрості, норм, цінностей, правил. Він розглядав «колективне несвідоме» як одну зі складових частин структури людської особистості. Цей глибокий шар особистості є сховищем слідів пам'яті наших історичних предків. «Колективне несвідоме» спадково визначено й подібне для всього людства, воно містить архетипи – первинні моделі сприйняття й поведінки. Існування подібних структур підтверджується, на думку Юнга, різною подібністю символів у мальовничих і літературних творах різних часів і народів, казках, міфах, легендах. Психічні образи «колективного несвідомого» спонукають людей реагувати на окремі події подібним чином; вони найчастіше відбиваються у сновидіннях [8]. Блискуче зарекомендував себе метод казкотерапії, який одночасно має і зцілювальний, і діагностувальний зміст. Завдяки казці можна отримати чудове тло для аналізу психоемоційного стану особистості. Так, наприклад, популярний і доволі затребуваний метод терепитичної казки ґрунтується на ключових позиціях структури особистості за К. Юнгом. Алгоритм написання казки простий і доступний: «Живбув... Одного разу... Відтоді...». Здавалось би, в автора написаної казки виходить звичайний, тривіальний текст, але варто проаналізувати зміст написаного, з огляду на Аніму, Анімус, Тінь, Персону, і одразу отримуєш «картину внутрішнього світу» й ефект зцілення казкою.

У свою чергу, швейцарський психолог А. Зонді говорить про «родове несвідоме» як форму психічної спадковості. Людина у житті прагне реалізувати домагання своїх предків – батьків, дідів, прадідів. Особливо яскраво їх вплив виявляється, як вважає автор, у важливих моментах життя, що мають доленосний характер: коли людина робить свій професійний вибір або обирає місце роботи, купує чи будує дім, шукає супутника життя. Таким чином, вирішуючи найважливіші питання самовизначення, людина є не зовсім «вільною», оскільки у своїй особі представляє рід, своїх прабабків, котрі делегували їй «доручення». Однак це не означає, що доля людини жорстко запрограмована та залишається лише дотримуватися якихось інстинктивних спонукань. Людина може перебороти нав'язані тенденції, спертися на власні внутрішні резерви й побудувати свою долю усвідомлено [8]. Не менш важливою з інформативної позиції нам видається методика «Незавершених речень», яку можна комплексно використати для діагностики наявності або відсутності внутрішнього конфлікту у працівників.

Тому ми вважаємо, що для психологічної діагностики емоційних проблем і їх кореляції із професійним становленням особистості варто застосовувати інтегративний підхід, а кожен тест необхідно розглядати критично й адресно. Окреслений вище комплекс психодіагностичних методик є досить інформативним для дослідження професійного становлення та загального психоемоційного стану особистості, внутрішнього стану, рівня домагань, локусу контролю і перспектив, оскільки ґрунтується на наукових знаннях і на валідних результатах експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених та їх послідовників, які успішно підтвердили адекватність психодіагностичного інструментарію, що використовувався.

Висновки з проведеного дослідження.

Оскільки більшу частину життя людина присвячує роботі та професійному саморозвитку, незадоволення роботою провокує емоційне вигорання і впливає на розвиток внутрішньоособистісного конфлікту. Саме тому професійне становлення, а іноді й зміна професії може стати порятунком і позбавити особистість від негативних емоційних станів і внутрішніх суперечностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зарицька В.В. Емоційний інтелект як чинник ефективності професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 50. С. 117–125.
2. Котлова Л.О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. 112 с.

3. Хміль Ф.І. Управління персоналом : підручник. Київ : Академвидав, 2016. 488 с.
4. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.
5. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник. Бердянськ : БДПУ, 2016. 193 с.
6. Abraham, H. Maslow. Motivation and Personality. N. Y.: Harper & Row, 1970. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>.
7. Erikson E.H. Childhood and society. Norton & Company, Incorporated, W.W., 1993. 448 p.
8. Shamdasani S. Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science. Cambridge University Press, 2003. 387 p.